

VOLODYMYR HOLOVACH¹, TETIANA HOLOVACH²

Działalność ustawodawcza i korupcja na Ukrainie³

Wpłynął: 5.04.2021. Akceptacja: 2.08.2021

Streszczenie

Artykuł analizuje znane fakty dotyczące korupcji wśród deputowanych Ukrainy. Pokazano negatywny wpływ na działalność legislacyjną różnych oligarchów. Ustalono, że przejawy korupcji w działalności legislacyjnej są znacznie ułatwione przez jej niedoskonałość i brak odpowiednich regulacji.

Istnieją wszelkie podstawy, by twierdzić, że działalność legislacyjna poszczególnych deputowanych ma na celu tworzenie niejasnych stosunków pomiędzy biznesem a rządem na specjalnych zasadach, do których dostęp jest zamknięty dla obywateli. Pewna część deputowanych korzysta z tych uprawnień nie dla dobra społeczeństwa, ale dla osobistego wzbogacenia się.

Zwraca się uwagę, że nieuchronność karania deputowanych za przestępstwa korupcji jest raczej iluzją. Działania mające na celu zwalczanie korupcji wśród tej kategorii wyższych urzędników państwowych są wdrażane dość wolno.

Proponuje się przyjęcie szeregu ustaw usprawniających działania legislacyjne mające na celu zwalczanie korupcji wśród deputowanych. Priorytetem jest eliminacja nielegalnych stosunków pomiędzy rządem a biznesem.

Słowa kluczowe: działalność ustawodawcza, korupcja, deputowani, przeciwdziałanie korupcji.

¹ Volodymyr Holovach – kandydat nauk prawnych, prezes spółki audytorskiej „Analityk” (Ukraina), e-mail: volod.golovach@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3669-9071.

² Tetiana Holovach – d.e.n., profesor, zastępca dyrektora ds. pracy naukowej Instytutu Audytu (Ukraina), e-mail: but_ta@ukr.net; ORCID: 0000-0002-1657-1508.

³ Przedstawione w tekście badania nie są finansowane przez żadną instytucję.

HOLOVACH VOLODYMYR, HOLOVACH TETIANA

Legislative Activity and Corruption in Ukraine⁴

Abstract

The article analyses known facts concerning the corruption of deputies in Ukraine. The negative influence of various oligarchs on legislative activity is shown in it. It was established that the manifestations of corruption in legislative activity are significantly easier due to its imperfection and lack of proper regulations.

There is every reason to claim that the purpose of individual deputies' legislative activity is to form unclear relations between business and the government on special conditions to which citizens do not have any access. Some of the deputies use those privileges not for the good of society, but for personal enrichment.

It is noted that the inevitability of the punishment of deputies for the crime of corruption is rather pretended. Activities which are meant to fight corruption in that category of higher national officials are being implemented quite slowly.

An adoption of a number of acts improving legislative actions the purpose of which is to fight corruption among deputies is proposed. The elimination of illegal relations between the government and business is a priority.

Keywords: legislative activity, corruption, deputies, counteracting corruption.

⁴ This research is not financed by any institution.

Wprowadzenie

Opublikowano wiele różnych tekstów na temat wad działalności legislacyjnej na Ukrainie. Dość aktywnie dyskutowane są kwestie związane z korupcją w Radzie Najwyższej Ukrainy. Większość pytań pojawia się w odniesieniu do reakcji deputowanych na korupcję i działań podejmowanych przez organy ścigania oraz sądy⁵. Z nieznanymi przyczyn nie pojawiają się wyroki, unieważnia się wszczęte czynności śledcze, wstrzymuje się postępowania karne⁶. Wszystko to wskazuje na niezdolność systemu prawnego państwa do aktywnego zwalczania przejawów przestępczych i korupcji na najwyższych szczeblach władzy. Deputowani, którzy starają się zachować legalnie, określają korupcję i pranie pieniędzy w Radzie Najwyższej jako zjawisko powszechne. Wynika to z faktu, że znaczna część deputowanych nie porzuciła biznesu i wykorzystuje swoje uprawnienia do generowania dochodów⁷.

Nowa, dziewiąta kadencja Rady Najwyższej Ukrainy ma 58 deputowanych poprzedniego zwołania, którzy byli obiektami rozprawy w śledztwie dziennikarskim w sprawie korupcji. Ponadto 39 deputowanych było zaangażowanych w korupcję, ale nie było deputowanymi⁸.

Jeśli chodzi o usprawnienie działalności legislacyjnej i przeciwdziałanie korupcji na najwyższych szczeblach władzy, opinia publiczna przedstawia różne propozycje. Wyborcom proponuje się umieszczenie na czarnej liście deputowanych,

⁵ V.V. Holovach, T.A. Holovach, *Role of auditors in the fight against fraud and corruption*, "Economics. Finances. Law" 2021, 1, s. 18–24, <https://doi.org/10.37634/efp.2021.1.4>, idem, *Criminological characteristics of fraud and its implications for the audit activity*, "Economics. Finances. Law" 2021, 3, s. 9, <http://efp.in.ua/en/journal-item/294> (dostęp: 25.09.2021).

⁶ *Istorii TSN. Taiemnytsi Verkhovnoi Rady: evoliutsiia parlamentskoi koruptsii* https://www.youtube.com/watch?v=bIENW5-2OUY&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D (dostęp: 09.07.2021).

⁷ *Narodni deputaty, polityky ta biznesmeny zbahachuiutsia za rakhunok zberezhenia vysokoho "zelenoho" taryfu, Fihuranty Antykoruptsiinykh Rozsliduvan*, Rukh ChESNO, <https://far.chesno.org/case/966/> (dostęp: 21.06.2021); V. Bodnar, *Nardepy-biznesmeny ne maiut prava buty u parlamenti Ukrainy*, *Informatsiinyi portal "Prava liudyny v Ukraini"*, KhPH, 16.02.2019, <http://khpg.org/1550329487> (dostęp: 25.09.2021).

⁸ *U zhurnalistskykh rozsliduvanniakh pro koruptsiu fihuruiut 39 novykh deputativ Rady*, „Slovo i Dilo”, 20.08.2019, <https://www.slovoidilo.ua/2019/08/20/infografika/polityka/zhurnalistskyx-rozsliduvannyax-pro-korupczyu-fihuruyut-39-novyx-deputativ-rady> (dostęp: 25.09.2021).

przeprowadzenie publicznej lustracji i podjęcie innych radykalnych działań⁹. Pojawiają się również konstruktywne propozycje uporządkowania działalności legislacyjnej i maksymalnego oddalenia biznesu od władzy. Aby obiektywnie ocenić problemy działalności legislacyjnej, logiczne jest rozważenie konkretnych faktów korupcyjnych z udziałem deputowanych. Na uwagę zasługują fakty, które były szeroko omawiane w mediach.

Celem artykułu jest analiza działalności legislacyjnej i przyczyn jej deformacji na skutek korupcji deputowanych oraz przedstawianie propozycji przeciwdziałania takim negatywnym zjawiskom.

Podstawą metodyczną pracy są koncepcyjne zasady dotyczące niezależności działalności legislacyjnej od nielegalnego wpływu biznesu oraz eliminacji konfliktów interesów w działalności deputowanych. Źródłem informacji były prace naukowe, wiadomości w mediach, publikacje internetowe, międzynarodowe i krajowe akty normatywne: Prawnokarna Konwencja Rady Europy o Korupcji, Cywilna Konwencja o Przeciwdziałaniu Korupcji, Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji, Prawo Ukrainy „O zasadach zapobiegania i zwalczania dyskryminacji na Ukrainie”.

W 2015 r. Rada Najwyższa Ukrainy przegłosowała uchylenie immunitetu i zgodę na ściganie oraz aresztowanie deputowanego Igora Mosijczuka. Przed głosowaniem Prokurator Generalny pokazał nagranie wideo, na którym deputowany zażądał łapówki za przygotowanie śledztwa i inną pomoc biznesową¹⁰. Po podjęciu decyzji Igor Mosijczuk został natychmiast aresztowany i umieszczony w więzieniu na czas śledztwa.

W październiku 2016 r. podejrzenia wobec I. Mosijczuka zostały wycofane i został zwolniony na podstawie decyzji sądu. Jakiś czas później prokuratura informowała w mediach, że badana jest kwestia przekazania sprawy Mosijczuka do nowo utworzonego Państwowego Biura Śledczego¹¹. Dalsze decyzje pozostają nieznane opinii publicznej.

Jednocześnie w 2015 r. Specjalistyczna Prokuratura Antykorupcyjna Ukrainy (SAP) skierowała do Prokuratora Generalnego Ukrainy Jurija Łucenki wniosek o uchylenie immunitetu deputowanemu Igorowi Mosijczukowi i wyrażenie zgody

⁹ *Yak v Ukraini boriutsia z koruptsiieiu – dumka hromadian*, Fond „Demokratychni initsiatyvy im. Ilka Kucherywa”, 01.06.2018, <https://dif.org.ua/article/yak-v-ukraini-boryutsya-z-koruptsiyeu-dumka-gromadyan> (dostęp: 25.09.2021).

¹⁰ *Rada dozvolyla areshit deputata Mosiichuka*, „BBC News Ukraina”, 17.09.2015, https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/09/150917_hk_rada_mosiychuk (dostęp: 25.09.2021).

¹¹ *Henprokuratura mozhe peredaty DBR spravu Mosiichuka*, „Ukrinform”, 12.02.2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2639105-genprokuratura-moze-peredati-dbr-spravu-mosijcuka.html> (dostęp: 25.09.2021).

na ściganie go za nielegalne wzbogacenie się¹². Początkowo takie zgłoszenie zostało zwrócone do weryfikacji. Następnie ustalili jurysdykcję Głównego Śledczego Urzędu Policji Narodowej Ukrainy. Nie wiadomo, jak zakończyły się nowe oskarżenia przeciwko Mosijczukowi.

Powstaje pytanie, czy jeśli oskarżono Mosijczuka bez uzasadnionych podstaw i naruszono prawo, to sprawcy powinni zostać postawieni przed sądem. Ponieważ tak się nie stało, wydaje się, że istnieje cieniowe wyjaśnienie stosunków.

W 2016 r. ukraińskie organy ścigania wszczęły postępowanie karne przeciwko deputowanemu Martynence, który później dobrowolnie złożył rezygnację. W sprawę razem z Martynenką zaangażowani byli urzędnicy Naftogazu Ukrainy, Jaderne Paływo, Wschód GZK i in.¹³

Sprawa Martynki i jego współników z końca 2020 r. jest nadal rozpatrywana w Najwyższym Sądzie Antykorupcyjnym.

Ponadto Martynenko i jeden ze współników zostali oddzielnie zbadani przez szwajcarskie organy ścigania i sprawy zostały wysłane do sądu. Zgodnie z wyrokiem czeska spółka nielegalnie przekazała Martynence na szwajcarskie konto prowizję za dostawę sprzętu dla PP „NAEK Energoatom”, po czym Martynenko przekazał te środki do spółki offshore w Panamie. W ten sposób w latach 2009–2011 nielegalnie pozyskano prawie 2,9 miliona euro¹⁴.

W 2017 r. Narodowe Biuro Antykorupcyjne Ukrainy (NABU) przeprowadziło operację specjalną z udziałem agenta „Kateryna”. Przemawiając jako przedstawiciel firmy ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich (ZEA), „Kateryna” przekazała deputowanym Borysławowi Rosenblatowi i Maksymowi Poliakowowi¹⁵, że jest zainteresowana wydobywaniem bursztynu. Deputowani otrzymali od „Kateryny” pieniądze za wprowadzenie projektu ustawy o stworzeniu preferencyjnych warunków wydobywania bursztynu.

W Zjednoczonych Emiratach Arabskich firma została założona przez siostrę Rosenblata. Za otrzymane wynagrodzenie Rosenblat wywarł wpływ na Państwową

¹² *Obshuky v pomichnykiv Mosiichuka: stalo vidomo, v yakii spravi pryishlo NABU*, „Slovo i Dilo”, 22.12.2017, <https://www.slovoidilo.ua/2017/12/22/novyna/polityka/obshuky-pomichnykiv-mosijchuka-stalo-vidomo-yakij-spravi-pryishlo-nabu>; *Eks-nardep Martynenko ochikuie yaknaishvydshoho rozghliadu spravy shchodo Skhidnoho HZK po suti*, „Interfaks-Ukraina”, 17.08.2017, https://ua.interfax.com.ua/news/general/442840.html?fbclid=IwAR10-LfEEtrLA2_jGL8A8XbDC8R9Gdg5GneO6vflrsA6uBVJhzj6VA51jv8 (dostęp: 25.09.2021).

¹³ *Sud pryznachyvo do rozghliadu spravu, fihurantom yakoi ye eks-deputat Martynenko*, Radio Svoboda, 30.05.2018, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29259510.html> (dostęp: 25.09.2021).

¹⁴ D. Kaleniuk, O. Shcherban, *Pid prytsilom Yevropy. V yakykh spravakh za kordonom fihuruie Martynenko*, „Ukrainska Pravda”, 29.11.2018, <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/29/7199637/> (dostęp: 25.09.2021).

¹⁵ *„Burshtynovu spravu” Rozenblata i Poliakova napravlyly do sudu*, „Ukrainska Pravda”, 8.10.2018, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/8/7194449/> (dostęp: 25.09.2021).

Agencję Leśnictwa, Państwowy Geokadaster, Prokuraturę Okręgu Żytomierskiego i Żytomierski Okręgowy Sąd Administracyjny. Ten ostatni cofnął 6 specjalnych zezwoleń dla trzech osób prawnych na szereg działek, które miały być przeznaczone pod przyszłą działalność gospodarczą.

Należy zauważyć, że taka aktywność NABU wywołała poruszenie wśród urzędników państwowych. W grudniu 2018 r. Prokurator Generalny Ukrainy Jurij Łucenko oświadczył publicznie, że wszyscy agenci tajni NABU byli rekrutowani z naruszeniem prawa i używali do pracy podrobionego sprzętu. Doszło nawet do zatrzymania agenta biura przez Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy i przeszukania pomieszczeń funkcjonariuszy NABU. Zatrzymano wszystkie operacje tajnych agentów. Agent „Kateryna” również tego nie uniknęła¹⁶.

Bezzasadność oskarżeń NABU była dość oczywista. Niektórzy politycy, niektóre organizacje pozarządowe i partnerzy zagraniczni wyrazili zaniepokojenie tworzeniem sztucznych barier dla działalności NABU. Następnie wznowiono pracę biura.

Nacisk na NABU został natychmiast wykorzystany przez deputowanego Rosenblata. Zaczął składać pozwy przeciwko NABU.

Według pozwu Rosenblata Okręgowy Sąd Administracyjny w Kijowie we wrześniu 2019 r. uznał istnienie naruszeń dopuszczonych przez detektywów NABU przy wykonywaniu czynności operacyjno-śledczych. Podjęcie takiej decyzji przez wspomniany sąd wykraczało poza jego kompetencje. Następnie Peczerski Sąd Rejonowy w Kijowie odrzucił pozew o odszkodowanie strat w wysokości 100 mln UAH za prześladowanie NABU. Na uwagę zasługuje fakt, że od stycznia 2021 r. NABU ściga szefa Okręgowego Sądu Administracyjnego w Kijowie za próby stworzenia organizacji przestępczej w systemie sprawiedliwości.

Od początku 2021 r. sprawa Rosenblata toczy się w Najwyższym Sądzie Antykorupcyjnym Ukrainy. Oskarżeni są na wolności.

W ósmym zwołaniu Rady Najwyższej Ukrainy ważną rolę odegrał Igor Kononenko, wiceprzewodniczący Bloku Frakcji Petra Poroszenki. Dziennikarze ochrzcili towarzysza Petra Poroszenki z czasów armii szarym kardynałem. Są partnerami w Międzynarodowym Banku Inwestycyjnym i innych strukturach biznesowych. Kononenko brał udział w wyjaśnianiu stosunków z niektórymi oligarchami, wysokiej rangi urzędnikami i politykami, o czym szczegółowo pisały media¹⁷.

¹⁶ V. Chervonenko *Zatrymannia ahenta NABU: viina z koruptsiieiu chy antykoruptsioneramy?*, „BBS Ukraina”, 30.11.2017, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42181323> (dostęp: 25.09.2021); *Lutsenko: u konflikti mizh NABU i HPU ye oznaky porushen iz boku vsikh storin*, Radio Svoboda, 18.08.2016, <https://www.radio-svoboda.org/a/news/27931486.html> (dostęp: 25.09.2021).

¹⁷ *Druh Poroshenka: shcho vidbuvaetsia z Ihorem Kononenkom?*, BBS Ukraina, 18.10.2019, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50093778> (dostęp: 25.09.2021).

Zdaniem szefa Narodowego Biura Antykorupcyjnego Ukrainy istnieją projekty podejrzeń byłych deputowanych i współpracowników prezydenta Petra Poroszenki Igora Kononenki i Aleksandra Granowskiego¹⁸. W lutym 2021 r. były dopracowywane.

Fakty korupcyjne związane z deputowanym Aleksandrem Onyszczenką¹⁹ są dość przerażające i wymowne. Istota schematu korupcyjnego polegała na tym, że w 2015 r. prywatne firmy gazownicze korzystające z podłoża państwowego przedsiębiorstwa „Ukrgazwydobuwanania” musiały płacić 70 % czynszu do budżetu państwa. Zawarto umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym z PAT „UGW”, zgodnie z którymi otrzymany dochód jest dzielony równo. Wydobywany gaz był sprzedawany na giełdach za ceny nieregulowane.

W celu kontrolowania tego procesu stworzono schemat podporządkowanych giełd i firm pośredniczących, które kupowały gaz za niższe ceny, a następnie sprzedawały go za ceny rynkowe.

Wartość rynkowa gazu wyniosła 7000 UAH za metr sześcienny. Giełdy sprzedawały za 2,6 tys. UAH za metr sześcienny. Zwycięzcy aukcji sprzedawali go później do realnego sektora gospodarki za 6,9 tys. UAH za metr sześcienny.

W rezultacie państwo poniosło straty w łącznej wysokości 3 miliardów UAH w latach 2014–2016, jako utracone dochody PAT „UGW”. Otrzymały go firmy kontrolowane przez Onyszczenkę. Ponadto budżet utracił 2 mld UAH w wyniku decyzji Państwowej Służby Fiskalnej Ukrainy o odroczeniu płatności czynszu za użytkowanie podłoża.

W śledztwie postawiono zarzuty 29 osobom. Osiem osób przyznało się do winy. Siedmiu podejrzanych, w tym Onyszczenko, ukrywa się przed śledztwem. Zatrzymany w Niemczech w grudniu 2020 r. Onyszczenko wystąpił o azyl polityczny. Na początku 2021 r. sprawa jest rozpatrywana przez Najwyższy Sąd Antykorupcyjny. Przed sądem stanął także szef Państwowej Służby Fiskalnej Ukrainy Roman Nasirow.

Podczas pobytu poza Ukrainą Aleksandr Onyschenko udzielił wielu wywiadów, a nawet wydał nagrania dźwiękowe przedstawiające korupcję na wysokim

¹⁸ O. Hranovskyi, *Adiutant prezydenta. «SKhEMY» VYPUSK #172*, Radio Svoboda, 25.05.2018, <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29250115.html> (dostęp: 25.09.2021); Y. Firsov, *Sprawy Kononenka-Hladkovskoho-Hranovskoho: osvizhaemo pamiat pravookhorontsiam*, „Ukrainska pravda”, 28.03.2021, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/firsov/606043598c687/> (dostęp: 25.09.2021).

¹⁹ *Hazova Sprava*, Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy, 27.07.2018 <https://nabu.gov.ua/novyny/gazova-sprava>; D. Replianchuk, *“Hazova sprava” na 3 miliardy. Chy vdastsia antykoruptsiinym orhanam dovesty svoiu nezalezhnist*, <https://hromadske.ua/posts/hazova-sprava> (dostęp: 21.06.2021).

szczeblu. Oskarżenia postawiono także pod adresem Prezydenta Ukrainy Petra Poroszenki²⁰.

Tak zwana formuła Rotterdam+²¹ jest przedmiotem dyskusji od kilku lat. Pozwala elektrowniom węglowym na wliczanie w taryfie ceny energii, jak również jej kosztów do holenderskiego portu w Amsterdamie oraz dostawy na terytorium Ukrainy. Głównym nabywcą była firma DTEK, której właścicielem jest miliarder Rinat Achmetow.

W rzeczywistości DTEK używał własnego węgla z obwodów Donieckiego i Ługańskiego. Koszt jego wydobycia jest dużo niższy od ceny według powyższego wzoru. Powstała w ten sposób marża pozwoliła zwiększyć dochody o 20 procent.

Formuła Rotterdam+ została wprowadzona przez Krajową Komisję Regulacyjną ds. Energii i Usług Komunalnych. Według dziennikarzy, deputowanych i wielu osób doszło do spisku między prezydentem Petrem Poroszenką a miliarderem Rinatem Achmetowem.

Postępowania karne w sprawie Rotterdam+ były otwierane i zamykane. W sierpniu 2020 r. Specjalistyczna Prokuratura Antykorupcyjna (SAP) zakończyła postępowanie o odszkodowanie strat w wysokości 18,87 mld UAH. Podstawą tej decyzji było badanie SBU, które nie wykazało istnienia strat za lata 2016–2020.

W październiku 2012 r. Najwyższy Sąd Antykorupcyjny Ukrainy wznowił postępowanie w sprawie Rotterdam+. NABU poinformowała o podejrzeniu sześciu osób, z których dwie zostały zatrzymane i zwolnione za kaucją w wysokości 10 mln UAH i 2 mln UAH. Jednym z powodów wznowienia postępowania była Nikopolska Fabryka Żelazostopów Igora Kołomojskiego. Był konkurentem Rinata Achmetowa.

W styczniu 2021 r. sprawa Rotterdam+ została ponownie zakończona przez prokuratora SAP Witalija Ponomarenkę ze stratą 39 mld UAH. Następnie p.o. szefa SAP Maksym Hryszczuk wznowił śledztwo.

We wrześniu 2020 r. NABU przekazało podejrzenie deputowanemu Aleksandrowi Jurczence²². Dochodzenie wykazało, że Jurczenko zażądał tzw. bułeczek poprzez pośredników. W rzeczywistości było to około 13 tysięcy dolarów USA na złożenie propozycji do ustawy *O gospodarowaniu odpadami*. W sumie planowano otrzymać

²⁰ „Pličky Onyshchenka”: Deputat opryliudnyo zapys rozmovy z Poroshenkom, „Ukrainska Pravda”, 19.04.2018, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/19/7178113/> (dostęp: 25.09.2021).

²¹ Y. Vinokurov, *Kudy znyk «Rotterdam+» ta chya u tsonu zasluha?*, „Hromadske Telebachennia”, 09.03.2020 <https://hromadske.ua/ru/posts/kuda-propal-rotterdam-i-chya-v-etom-zasluga> (dostęp: 25.09.2021); Y. Trehubova, *Formula «Rotterdam +» i yii naslidky: korotko pro holovne Radio Svoboda*, 10.08.2019, <https://www.radiosvoboda.org/a/30103288.html> (dostęp: 25.09.2021).

²² *Khabar dlia Yurchenka: nardep khoche zalyshyty riady „sluh”, shchob ne kydaty na nykh tin*, „Ukrainska Pravda”, 15.09.2020, <https://www.pravda.com.ua/news/2020/09/15/7266395/> (dostęp: 25.09.2021).

200 tys. dolarów USA za przekupienie deputowanych członków komitetu Rady Najwyższej Ukrainy. W marcu 2021 r. śledztwo w tej sprawie zostało zakończone.

We wrześniu 2019 r., za propozycją Andrija Gerusa²³, wprowadzono zmiany w ukraińskiej ustawie *O rynku energii elektrycznej*, które zezwalały na odbiór energii elektrycznej z krajów niebędących członkami Europejskiej Wspólnoty Energetycznej na podstawie umów dwustronnych. Otworzyło to możliwość importu energii elektrycznej z Rosji. Po znaczącej krytyce w grudniu 2019 r. Rada Najwyższa Ukrainy wprowadziła do ustawy *O rynku energii elektrycznej* zakaz importu energii elektrycznej z Rosji na podstawie umów dwustronnych. Jednocześnie pozostawiona możliwość importu energii elektrycznej z Rosji na warunkach sprzedaży „na następny dzień”. Import energii elektrycznej z Białorusi nie zmienił się niezależnie od tranzytu z Rosji.

Według dziennikarzy zmiany w przepisach dotyczących importu energii elektrycznej z Rosji zostały dokonane na korzyść firm znajdujących się w strefie wpływów oligarchy Igora Kołomojskiego²⁴. Zmiany są sprzeczne z decyzją o włączeniu ukraińskiego systemu energetycznego do unijnego rynku energii elektrycznej (ENTSO-E). Niezależnie od powyższych okoliczności import energii elektrycznej z Rosji wznowił się w lutym 2021 roku.

5 marca 2021 r. Rząd USA dodał Igora Kołomojskiego i członków jego rodziny do listy sankcyjnej za udział w poważnej korupcji, która podważała praworządność i wiarę ukraińskiego społeczeństwa w instytucje publiczne²⁵. Szef Departamentu Stanu USA Anthony John Blinken wyraził także zaniepokojenie ciągłymi wysiłkami Kołomojskiego na rzecz osłabienia procesów demokratycznych na Ukrainie, które stanowią poważne zagrożenie dla jej przyszłości. Zamiast tego ukraińskie organy ścigania nie wysunęły żadnych specjalnych roszczeń przeciwko Igorowi Kołomojskiemu. Przyczyna tej bierności jest różnie interpretowana.

Na szczególną uwagę zasługują decyzje Sądu Konstytucyjnego Ukrainy (SKU) w sprawie zniesienia szeregu przepisów antykorupcyjnych²⁶. W październiku

²³ Verkhovna rada pryiniala zakon z pravkoiu Herusa, shcho zakripyla import elektroenerhii z Rosii ta Bilorusi, <https://www.onk-group.com/verhovnaya-rada-prinyala-zakon-s-pravkoj-gerusa-zakrepivshey-import-enerhii-iz-rossii-i-belarusi/> (dostęp: 09.07.2021).

²⁴ Kompaniia z orbity Kolomoiskoho pochala import elektroenerhii z Rosii, „Ukrainska Pravda”, 02.10.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/2/652195/> (dostęp: 25.09.2021).

²⁵ SShA zaprovadlyly sanktsii proty Kolomoiskoho, BBC News Ukraina, 05.03.2021, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56292470> (dostęp: 25.09.2021).

²⁶ O. Leshchenko, *Skandalne Rishennia KSU shchodo nedostovirnogo deklaruвання ta nezakonnoho zbahachennia, „Yuryst & Zakon”* 2020, 41, https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014260 (dostęp: 25.09.2021); S. Sydorenko, *KS zvynuvatyly v uzurpatsii: „Venetsiika” rozpovila, shcho robyty z rishenniam pro e-deklaruвання, „Yevropeiska Pravda”*, 10.12.2020, <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/12/10/7117469/> (dostęp: 25.09.2021).

2020 r. SKU uznał za niezgodny z Konstytucją art. 366-1 Kodeksu Karnego Ukrainy, który przewiduje kary za fałszywe deklaracje. Jak się okazało, część sędziów SKU, w tym jej przewodniczący, złożyli fałszywe deklaracje. Z drugiej strony, ustawodawstwo antykorupcyjne nie było pozbawione wad.

Decyzja SKU istotnie zniszczyła przepisy antykorupcyjne i wymagała odpowiedniej odpowiedzi Prezydenta Ukrainy i Rady Najwyższej Ukrainy. W warunkach próżni prawnej i niedoskonałości całego systemu działania ustawodawczego Prezydent Ukrainy zdecydował się najpierw na radykalne działanie. Wystąpił z dwuczęściowym projektem uchylającym decyzję SKU i odwołującym sędziów. Ustawa ta została później odrzucona. Rada Najwyższa Ukrainy odnowiła odpowiedzialność karną za fałszywe deklaracje, wprowadzając art. 366-2 Kodeksu Karnego Ukrainy.

Na tym konfrontacja z SKU się nie zakończyła. W grudniu 2020 r. wszczęto postępowanie karne przeciwko szefowi SKU Aleksandrowi Tupyckiemu. Na wniosek Prokuratury Generalnej Ukrainy dekretem Prezydenta Ukrainy Tupycki został usunięty ze stanowiska na jeden miesiąc, później ten okres usunięcia został przedłużony. Sąd Najwyższy Ukrainy odrzucił pozew Tupyckiego przeciwko Prezydentowi Ukrainy, powołując się na fakt, że jego rozpatrzenie należy do kompetencji SKU²⁷.

Szczególny niepokój opinii publicznej budzi rola lidera parlamentarnej frakcji „Opozycyjna Platforma za Życie” Wiktora Medwedczuka²⁸, kuma prezydenta Rosji Władimira Putina.

Analitycy z Międzynarodowego Projektu Badania Korupcji i Przestępczości Zorganizowanej (OCCRP) ustalili, że źródłem finansowania działalności Medwedczuka i jego stronnika Tarasa Kozaka były oddane im do zarządzania struktury biznesowe w Federacji Rosyjskiej²⁹. Za symboliczną kwotę Medwedczuk i Kozak otrzymali w czasie okupacji Krymu rafinerię oraz inne aktywa.

Z powyższych faktów wynika, że nihilizm prawny i deformacja działalności legislacyjnej stały się powszechne. Ich podstawą, przyczynami i uwarunkowaniami jest dominacja szarej strefy, korupcja i różne przejawy przestępczości gospodarczej. Według krajowych i zagranicznych ekspertów wielkość szarej strefy na Ukrainie przekracza 50% PKB. Bezpośrednim przejawem szarej strefy jest korupcja, która

²⁷ *Tupytskyi zaklykav Venediktovu zvernutysia do Zelenskoho, shchob toi skasuvav ukaz pro vidstonennia Tupytskoho*, Radio Svoboda, 20.01.2021, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tupycky-ksu/31053315.html> (dostęp: 25.09.2021).

²⁸ *SBU pereviriaie «plivky Medvedchuka» z rozsliduvannia Bihus.Info – rechnyk*, Radio Svoboda, 22.05.2021, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-plivky-medvedchuka/31268540.html> (dostęp: 25.09.2021).

²⁹ *M. Savchuk, L. Remazhevska, Rosiiski hroshi, ukrainska polityka. Viktoru Medvedchuku vidnovyly svii vplyv v Ukraini*, Radio Svoboda, 25.03.2021, <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-biznes-imperia-medvedchuka/31169247.html> (dostęp: 25.09.2021).

stymuluje jej stały wzrost i wszechstronną kryminalizację³⁰. W rezultacie dochodzi do samostanowienia i instytucjonalizacji działań cieniowych i przestępczości, które sięgają wyższych szczebli władzy. Takim działaniom w ostatnim czasie nadano uprawnienia zastępowania nieefektywnych instytucji państwowych. Pod wpływem cieniowej i przestępczej działalności kształtują się własne normy, powiązania i relacje. Następuje odwrócenie formalnych stosunków gospodarczych szarej strefy w celu zalegalizowania nielegalnych dochodów, a także bezpośredniego lub pośredniego udziału w rządzie państwa.

Micheil Saakaszwili, przewodniczący komitetu wykonawczego Narodowej Rady Reform i byłý prezydent Gruzji, publicznie oświadczył³¹, że w Radzie Najwyższej Ukrainy istnieją nieoficjalne stowarzyszenia deputowanych, które „ukrywają” przemyt, realizacje przeciwstawnych schematów związanych z opodatkowaniem, korzystaniem z minerałów oraz w innych obszarach.

Nikt nie ma wątpliwości, że cały system działalności legislacyjnej na Ukrainie wymaga radykalnej poprawy. Wielokrotnie już próbowano wdrożyć odpowiednie środki, ale nie odbyło się to w sposób właściwy. Ich wprowadzenie pozostaje natomiast aktualne.

W celu podniesienia jakości działalności ustawodawczej opracowano projekt ustawy *O ustawach*³² oraz projekt ustawy *O normatywnych aktach prawnych*, i przekazano je do rozpatrzenia Radzie Najwyższej Ukrainy. W wyniku ich dopracowania z udziałem czołowych krajowych naukowców Rada Najwyższa Ukrainy we wrześniu 2000 r. przyjęła ustawę *O ustawach i działalności ustawodawczej*. Prezydent Ukrainy Leonid Kuczma, korzystając ze swojego weta, zwrócił je do ponownego rozpatrzenia. W grudniu 2000 r. Parlament ponownie rozważył projekt i przesłał go Prezydentowi do podpisu, przewyciężając jego weto. Ta reakcja również została zawetowana. Drugie ponowne rozpatrzenie miało miejsce w styczniu 2001 r. Jednak w sierpniu 2001 r. Prezydent zwrócił projekt ustawy do Parlamentu z propozycją całkowitego odrzucenia. To samo stało się z projektem ustawy „O normatywnych aktach prawnych”.

³⁰ T.A. Holovach, *The concept of corruption risks*, „Economics. Finances. Law”, 12, pp. 16–19. <https://doi.org/10.37634/efp.2020.12.3>.

³¹ *Pro tinovykh kontrabandystv v ukrainskomu parlamenti – Mikheil Saakashvili*, https://www.youtube.com/watch?v=v3-ACKawFuE&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D (dostęp: 9.07.2021).

³² *Pro proekt Zakonu Ukrainy pro zakony ta zakonodavchu diialnist v Ukraini Postanova vid 19.11.1997 # 643/97-VR (Chymnyi)*, <https://ips.ligazakon.net/document/F970643> (dostęp: 25.09.2021); O.I. Yushchik, *Zakon pro zakony: neobkhdnist i kontseptsiiia*, „Universytetski naukovi zapysky” 2005, 3(15), s. 43–48, <http://old.univer.km.ua/visnyk/796.pdf> (dostęp: 25.09.2021).

Ponownie w styczniu 2008 r. i we wrześniu 2012 r. projekt ustawy „O normatywnych aktach prawnych” został skierowany do rozpatrzenia w Radzie Najwyższej Ukrainy. Próby również nie przyniosły pożądanego rezultatu.

W marcu 2018 r. w Radzie Najwyższej Ukrainy odbyły się przesłuchania w sprawie konieczności przyjęcia ustawy *O ustawach i działalności ustawodawczej*. Po raz kolejny uznano potrzebę jej przyjęcia w celu ustalenia jednolitych wymagań dotyczących wyposażenia standardowego, dokumentów towarzyszących, uzasadnienia, określenia zagrożeń i trybu ekspertyzy, a także trybu rozpatrywania przez Prezydenta Ukrainy. Nie podjęto żadnych praktycznych kroków w tym kierunku.

Natomiast Rada Najwyższa Ukrainy dziewiątej kadencji okazała się fenomenem wyjątkowym. Powstała z deputowanych jednej frakcji i zamiast systematycznej pracy nad projektami ustaw przeszła do tzw. reżimu turbo. Znaczna część deputowanych większościowych nie ma doświadczenia w działalności legislacyjnej i politycznej, co wpłynęło również na jakość uchwalanych ustaw o sprzedaży ziemi, przeciwdziałaniu korupcji, referendum i innych. Na sesje nie wniesiono znacznej liczby projektów ustaw alternatywnych. W rezultacie nasiliły się negatywne procesy w zakresie działalności ustawodawczej.

Ujednolicenie terminologii prawniczej i jednolite stosowanie terminów prawniczych w różnych gałęziach prawa są ważne dla usprawnienia stanowienia prawa. W celu usprawnienia ukraińskiej terminologii prawniczej, opracowania standardów terminologicznych oraz lingwistycznej analizy projektów przepisów Ukrainy, na mocy dekretu Prezydenta Ukrainy z 23 sierpnia 1995 nr 796/95 powołano Ukraińską Komisję Terminologii Prawnej. Po krótkim czasie komisja ta zaprzestała działalności praktycznej. Dopiero w listopadzie 2019 r. Uchwałą Gabinetu Ministrów Ukrainy nr 911 sprawa zatwierdzenia terminologii prawniczej została skierowana do Krajowej Komisji ds. Standardów Języka Państwowego.

W listopadzie 2020 r. odbył się okrągły stół z udziałem prawników i lingwistów pt. „Terminologia prawna: problemy normalizacji”, zorganizowany przez Krajową Komisję ds. Standardów Języka Państwowego. Zwrócono uwagę, że terminologia prawnicza wymaga standaryzacji językowej i koncepcyjnej w kontekście odejścia od wpływów rosyjskich i ulegania wpływom europejskim, zwłaszcza terminologii angielskiej. Zwrócono uwagę na zachowanie ukraińskiej tożsamości. Nie podjęto jednak żadnych skutecznych kroków w tym kierunku.

Powszechnie stało się zamieszanie w posługiwaniu się terminologią prawniczą, co stworzyło sprzyjające warunki dla korupcji o różnej skali, a także nieefektywne stosowanie prawa. Przykładem jest użycie terminu „audyt”. Uchwałą Rady Najwyższej Ukrainy z dnia 14 marca 1995 nr 90-a 95 Rady Najwyższej *W sprawie trybu uchwalenia ustawy Ukrainy „O zmianie niektórych aktów ustawodawczych Ukrainy zaka-*

zała używania wyrażenia „audyt” i „działalność audytorska” niezgodnie z ustawą *O działalności audytorskiej*.

Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy została całkowicie zignorowana. Termin „audyt” zaczął być używany bez okazji w przepisach i oficjalnych dokumentach. Termin „audyt” jest powszechnie używany zamiast terminów „rewizja”, „sprawdzenie”, „analiza” i innych, które do tej pory były rozsądnie używane w języku ukraińskim. W przypadku terminologii obcej nie ma różnicy między interpretacją terminów w języku ukraińskim i angielskim. W języku ukraińskim jedno zjawisko lub przedmiot można określić kilkoma terminami. W języku angielskim wręcz przeciwnie: różne zjawiska lub przedmioty określa się jednym terminem.

W rezultacie ukraińska ustawa *O audycie sprawozdań finansowych i działalności audytorskiej* przyjęta w 2018 r. zawiera zróżnicowaną interpretację szeregu terminów. Sama ustawa otrzymała oryginalny tytuł *O audycie sprawozdań finansowych* oraz, między innymi, *O działalności audytu finansowego*. Oczywiście jest, że drugi termin jest szerszy niż pierwszy i powinien go obejmować. Poprzednia ustawa nosiła tytuł *O działalności audytorskiej*. Jasno zdefiniowała pojęcia „audytu”, „działalności audytorskiej”. Twórcy nowej ustawy zdecydowali się na oryginalność i maksymalne wykorzystanie obcej terminologii bez jej koordynacji z ukraińską terminologią prawniczą.

W innych przepisach termin „audyt” jest generalnie nieograniczony. Pojawiły się „audyt energetyczny”, „audyt środowiskowy”, „audyt państwowy”, „audyt personalny” i wiele innych definicji.

Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku wielu terminów prawniczych. W przypadku braku legislacyjnego rozwiązania tej kwestii sytuacja tylko się pogorszy. W ustawodawstwie będzie więcej czynników korupcyjnych.

Brak pełnoprawnego osobistego głosowania znacząco przyczynia się do korupcji i wątpliwych porozumień deputowanych. Nawet przy oczywistych faktach związanych z tzw. naciskaniem guzików odpowiedzialność nie przychodzi.

Zdecydowana większość deputowanych publicznie zgadza się z potrzebą wprowadzenia dotykowego przycisku do głosowania osobistego. Został zainstalowany w 2008 roku. Próbowano go użyć kilka razy, ale było wiele powodów do dalszej poprawy. Trwało tak 13 lat. Na początku marca 2020 r. zapadła ostateczna decyzja o praktycznym wdrożeniu³³. Czas pokaże, jak realna będzie taka decyzja.

Słusznie uważa się, że legalizacja lobbingu na poziomie legislacyjnym jest odpowiednim zabezpieczeniem przed korupcją deputowanych. Próby uchwalenia prawa mają długą historię. W 2009 r. Ministerstwo Sprawiedliwości Ukrainy opra-

³³ *Zabezpechennia prozorsti holosuvannia ta pryiniattia rishen narodnymy deputatamy pid chas zakonodavchoho protsesu*, Analitychna zapyska. National Institute for Strategic Studies, 12.04.2018, <https://niss.gov.ua/en/node/2550> (dostęp: 25.09.2021).

cowało Koncepcję projektu ukraińskiej ustawy *O lobbingu*. Tylko w 2020 r. do Rady Najwyższej Ukrainy wpłynęły cztery ustawy o lobbingu. Zupełnie inaczej definiują treść lobbingu, aktywizmu publicznego i rzecznictwa. Niektórzy urzędnicy rządowi i organizacje pozarządowe postrzegają proponowane ustawy jako zagrożenie dla demokracji i możliwość wywierania nacisku ze strony państwa na organizacje pozarządowe. Inni twierdzą, że Ukraina nie potrzebuje ustawy o lobbingu. Ich przyjęcie nie rozwiąże problemu „lobbingu cieniowego” w postaci przekupstwa deputowanych.

W rozwiniętych demokracjach procedura lobbingu jest uregulowana. Potrzeba takiego podejścia wynika z faktu, że w procesie profesjonalnego lobbingu tworzy się otoczenie konkurencyjne, a tym samym zwiększa przejrzystość decyzji zarządczych. Potencjał korupcji wyraźnie maleje.

W rzeczywistości na Ukrainie w takiej czy innej formie istnieją organizacje lobbujące. Wykonują swoje czynności, pozostają zamaskowane lub w cieniu.

W czerwcu 2021 r. Prezydent Ukrainy przedłożył Radzie Najwyższej Ukrainy ustawę o deoligarchizacji. Rozpoczęły się dyskusje wśród członków społeczeństwa. Praktyka pokaże, jak skuteczne będzie takie prawo.

Wnioski

1. Działalność legislacyjna na Ukrainie ma istotne wady ze względu na negatywny wpływ biznesu na strukturę rządu.
2. Wśród deputowanych rozpowszechniła się korupcja. Nieuchronność kar za takie przestępstwa jest niewielka.
3. Aby przewyciężyć korupcję i inne negatywne tendencje w stanowieniu prawa, zaleca się podjęcie następujących działań:
 - 3.1. Przyjęcie ustawy *O normatywnych aktach prawnych*.
 - 3.2. Utworzenie Państwowej Komisji ds Terminologii Prawniczej z uprawnieniem do prowadzenia odpowiedniego rejestru.
 - 3.3. Przyjęcie ustawy *O lobbingu*.

Bibliografia

- Bodnar V., *Nardepy-biznesmeny ne maiut prava buty u parlamenti Ukrainy, Informatsiinyi portal, "Prava liudyny v Ukraini"*, KhPH, 16.02.2019, <http://khpg.org/1550329487> (dostęp: 25.09.2021).
- „*Burshtynovu spravu*” Rozenblata i Poliakova napravlyly do sudu, „Ukrainska Pravda”, 8.10.2018, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/8/7194449/> (dostęp: 25.09.2021).

- Chervonenko V., *Zatrymannia ahenta NABU: viina z koruptsiieiu chy antykoruptsioneramy?*. "BBS Ukraina", 30.11.2017, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42181323> (dostęp: 25.09.2021).
- Druh Poroshenka: *shcho vidbuvaetsia z Ihorem Kononenkom?*, "BBS Ukraina", 18.10.2019, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50093778> (dostęp: 25.09.2021).
- Eks-nardep Martynenko ochikuie yaknaishvoydshoho rozghliadu spravy shchodo Skhidnoho HZK po suti, „Interfaks-Ukraina”, 17.08.2017 https://ua.interfax.com.ua/news/general/442840.html?fbclid=IwAR10-LfEEtrLA2_jGL8A8XbDC8R9Gdg5GneO6v-flRsA6uBVJhzj6VA51jv8 (dostęp: 25.09.2021).
- Firsov Y., *Spravy Kononenka-Hladkovskoho-Hranovskoho: osvizhaiemo pamiat pravookhorontsiam*, "Ukrainska pravda", 28.03.2021, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/firsov/606043598c687/> (dostęp: 25.09.2021).
- Hazova Sprava, Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy, 27.07.2018 <https://nabu.gov.ua/novyny/gazova-sprava> (dostęp: 25.09.2021).
- Henprokuratura mozhe peredaty DBR spravu Mosiichuka, Ukrinform, 12.02.2019 <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2639105-genprokuratura-moze-peredati-dbr-spravu-mosijcuka.html> (dostęp: 25.09.2021).
- Holovach T.A., *The concept of corruption risks*, "Economics. Finances. Law", 12, pp. 16–19. <https://doi.org/10.37634/efp.2020.12.3>.
- Holovach V.V., Holovach T.A., *Criminological characteristics of fraud and its implications for the audit activity*, "Economics. Finances. Law" 2021, 3, s. 9, <http://efp.in.ua/en/journal-item/294>.
- Holovach V.V., Holovach T.A., *Role of auditors in the fight against fraud and corruption, Economics*, "Economics. Finances. Law" 2021, 1, s. 18–24, <https://doi.org/10.37634/efp.2021.1.4>.
- Hranovskiy O., *Adiutant prezidenta, «Skhemy» VYPUSK #172*. Radio Svoboda, 25.05.2018, <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29250115.html> (dostęp: 25.09.2021).
- Istorii TSN, *Taiemnytsi Verkhovnoi Rady: evoliutsiia parlamentskoi koruptsii*, https://www.youtube.com/watch?v=bIENW5-2OUY&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D (dostęp: 09.07.2021).
- Kaleniuk D., Shcherban O., *Pid prytsilom Yevropy. V yakykh spravakh za kordonom fihuruie Martynenko*, „Ukrainska Pravda”, 29.11.2018, <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/29/7199637/> (dostęp: 25.09.2021).
- Khobar dlia Yurchenka: *nardep khoche zalyshyty riady „sluh”, shchob ne kydaty na nykh tin*, „Ukrainska Pravda”, 15.09.2020, <https://www.pravda.com.ua/news/2020/09/15/7266395/> (dostęp: 25.09.2021).
- Kompaniia z orbity Kolomoiskoho pochala import elektroenerhii z Rosii, „Ukrainska Pravda”, 02.10.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/2/652195/> (dostęp: 25.09.2021).
- Leshchenko O., *Skandalne Rishennia KSU shchodo nedostovirnoho deklaruвання ta nezakonnogo zbahachennia*, „Yuryst & Zakon” 2020, 41, https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014260 (dostęp: 25.09.2021).

- Lutsenko: u konflikti mizh NABU i HPU ye oznaky porushen iz boku vsikh storin*, Radio Svoboda, 18.08.2016, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27931486.html> (dostęp: 25.09.2021).
- Narodni deputaty, polityky ta biznesmeny zbahachuiutsia za rakhunok zberezhenia vysokoho "zelenoho" taryfu, Fihuranty Antykoruptsiinykh Rozsliduvan*, Rukh ChESNO, <https://far.chesno.org/case/966/> (dostęp: 21.06.2021).
- Obshuky v pomichnykiv Mosiichuka: stalo vidomo, v yakii spravi pryishlo NABU*, „Slovo i Dilo”, 22.12.2017, <https://www.slovoidilo.ua/2017/12/22/novyna/polityka/obshuky-pomichnykiv-mosijchuka-stalo-vidomo-yakij-spravi-pryishlo-nabu> (dostęp: 25.09.2021).
- „Plioky Onyshchenka”: Deputat opryliudnyv zapys rozmovy z Poroshenkom*, „Ukrainska Pravda”, 19.04.2018, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/19/7178113/> (dostęp: 25.09.2021).
- Rada dozvolyla aresht deputata Mosiichuka*, BBC News Ukraina, 17.09.2015, https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/09/150917_hk_rada_mosiychuk (dostęp: 25.09.2021).
- Pro proekt Zakonu Ukrainy pro zakony ta zakonodavchu diialnist v Ukraini Postanova vid 19.11.1997 # 643/97-VR (Chynnyi)*, <https://ips.ligazakon.net/document/F970643> (dostęp: 25.09.2021).
- Pro tinovykh kontrabandystiv v ukrainskomu parlamenti – Mikheil Saakashvili*, https://www.youtube.com/watch?v=v3-ACKawFuE&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D (dostęp: 9.07.2021).
- Replianchuk D., “Hazova sprava” na 3 miliardy: Chy vdastsia antykoruptsiinym orhanam dovesty svoiu nezalezhnist*, <https://hromadske.ua/posts/hazova-sprava> (dostęp: 21.06.2021).
- Savchuk M., Remazhevsk L., Rosiiski hroshi, ukrainska polityka. Viktoru Medvedchuku vidnovyly svii vplyv v Ukraini*, Radio Svoboda, 25.03.2021, <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-biznes-imperia-medvedchuka/31169247.html> (dostęp: 25.09.2021).
- SBU pereviriaie «plivky Medvedchuka» z rozsliduvannia Bihus.Info – rechnyk*, Radio Svoboda, 22.05.2021, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-plivky-medvedchuka/31268540.html> (dostęp: 25.09.2021).
- SShA zaprovadyly sanktsii proty Kolomoiskoho*, BBC News Ukraina, 05.03.2021, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56292470> (dostęp: 25.09.2021).
- Sud pryznachyvo do rozghliadu spravu, fihurantom yakoi ye eks-deputat Martynenko*, Radio Svoboda, 30.05.2018, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29259510.html> (dostęp: 25.09.2021).
- Sydorenko S., KS zvynuvatyly v uzurpatsii: „Venetsiika” rozpovila, shcho robyty z rishenniam pro e-deklaruvannia*, „Yevropeiska Pravda”, 10.12.2020, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/10/7117469/> (dostęp: 25.09.2021).
- Trehubova Y., Formula «Rotterdam +» i yii naslidky: koročko pro holovne Radio Svoboda*, 10.08.2019 <https://www.radiosvoboda.org/a/30103288.html> (dostęp: 25.09.2021).

- U zhurnalistskykh rozsliduvanniakh pro koruptsiu fihuruiut 39 novykh deputativ Rady, „Slovo i Dilo”, 20.08.2019, <https://www.slovoidilo.ua/2019/08/20/infografika/polityka/zhurnalistskyx-rozsliduvannyax-pro-korupczyiu-fihuruyut-39-novykh-deputativ-rady> (dostęp: 25.09.2021).*
- Tupytskyi zaklykav Venediktovu zvernutysia do Zelenskoho, shchob toi skasuvav ukaz pro vidstonennia Tupytskoho, Radio Svoboda, 20.01.2021, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tupycky-ksu/31053315.html> (dostęp: 25.09.2021).*
- Verkhovna rada pryiniiala zakon z pravkoiu Herusa, shcho zakripyla import elektroenerhii z Rosii ta Bilorusi, <https://www.onk-group.com/verhovnaya-rada-pryniala-zakon-s-pravkoj-gerusa-zakrepivshej-import-elektroenergii-iz-rossii-i-belarusi/> (dostęp: 09.07.2021).*
- Vinokurov Y., Kudy znyk «Rotterdam+» ta chyya u tsomu zasluha? „Hromadske Telebachennia”, 9.03.2020, <https://hromadske.ua/ru/posts/kuda-propal-rotterdam-i-chya-v-etom-zasluga> (dostęp: 25.09.2021).*
- Yak v Ukraini boriutsia z koruptsiieiu – dumka hromadian, Fond „Demokratychni initsiatyvy im. Ilka Kucheriva”, 1.06.2018, <https://dif.org.ua/article/yak-v-ukraini-boryutsya-z-koruptsiei-dumka-gromadyan> (dostęp: 25.09.2021).*
- Yushchuk O.I., Zakon pro zakony: neobkhdnist i kontseptsia, „Universytetski naukovy zapysky” 2005, 3(15), s. 43–48, <http://old.univer.km.ua/visnyk/796.pdf> (dostęp: 25.09.2021).*
- Zabezpechennia prozorsti holosuvannia ta pryiniattia rishen narodnyimy deputatamy pid chas zakonodavchoho protsesu, Analitychna zapyska. National Institute for Strategic Studies, 12.04.2018 <https://niss.gov.ua/en/node/2550> (dostęp: 25.09.2021).*